

Ivana Trbojević Milošević, *Poruke neizrečenog: ključevi pragmatičke analize*. Beograd: Filološki fakultet, 2016, str. 164.

Prikazala **ANDRIJANA ANIČIĆ**¹
Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet,
Beograd, Srbija

Knjiga prof. dr Ivane Trbojević Milošević, koja nosi sugestivno zanimljiv naslov „Poruke neizrečenog: ključevi pragmatičke analize“, nastala je kao rezultat višegodišnjih predavanja koja je profesorka držala na Filološkom fakultetu u Beogradu, na kursu Anglistička pragmatika. Ova knjiga nas uvodi u svet dinamične jezičke interakcije i značenja koja iz nje proizlaze, i kako sama autorka u pogovoru kaže – knjiga se može shvatiti kao „minimalni standardni alat“ za rad na analizi pragmatičkog značenja. Knjiga je podeljena na osam poglavlja koja se pojedinačno bave pragmatičkim pojmovima i mehanizmima koji se nalaze u osnovi komunikacije. Ovi mehanizmi nam omogućavaju da kao govornici prenesemo značenja koja često nisu eksplicirana u našim iskazima, i da kao sagovornici donesemo zaključke o govornikovo komunikativnoj nameri. U poglavljima koja slede videćemo da je govornikova namera neodvojiva od situacionog, društvenog i kulturnog konteksta u kome se odvija govorni događaj. Autorka nas najpre upoznaje sa bazičnim mehanizmima na susretu pragmatike, semantike i logike, odakle nas postepeno vodi dalje u svet pragmatičkih fenomena.

Na samom početku upoznajemo se sa pojmovima referencije i inferencije, zatim deiskom, jakom implikacijom kao logičkom posledicom, implikaturama koje proizlaze iz principa kooperativnosti, zatim govornim činovima, i na kraju sa složenim pojmom pragmatičke učtivosti. Posebnu vrednost ove studije predstavljaju zapisi autentičnih interakcija iz svakodnevnog života, kao i brojni primeri iz različitih oblasti znanja kojima autorka ilustruje komunikativne situacije na materijalu srpskog i engleskog jezika.

U prvom poglavlju – „Htela si da kažeš: O značenjima, semantici i pragmatici“, autorka ističe da jaka veza koja postoji između pragmatike i semantike počiva na činjenici da obe discipline u fokusu imaju pitanje značenja. U domenu interesovanja leksičke i rečenične semantike su definicije značenja reči (odnosno njihova denotacija) i značenje rečenica. Drugim rečima, semantika izučava značenje izrečenog. U domenu pragmatike, značenje je uvek kontekstualizovano i nastaje kao posledica sprege društvenih i psiholoških činilaca, pa autorka naglašava da se pragmatika bavi značenjem onoga što je izvedeno iz „tehnički neizrečenog“ (str. 13). Razlike između semantike i pragmatike očituju se još i u njihovim jedinicama analize: dok je za semantiku jedinica analize morfema ili reč, za pragmatiku je to iskaz. Autorka nam pregledno saopštava ključne razlike između rečenice i iskaza.

U drugom poglavlju koje autorka naslovljava „Referencija i inferencija: Znači džidžica...“ razmatraju se dva komplementarna procesa putem kojih govornik jezičkim, referencijalnim izrazima ukazuje na neki deo stvarnosti, a sagovornik prilikom interpretacije govornikovog značenja obavlja proces inferencije, odnosno identifikuje referenta. Slikovitim i duhovitim primerima iz svakodnevice, svetske književnosti i

1 Kontakt podaci (Email) andrijananic@yahoo.com

sveta politike autorka ilustruje kompleksnost uslova koji moraju biti zadovoljeni kako bi se procesi referenciranja i inferiranja uspešno obavili i komunikacija neometano tekla. Zatim se razmatraju tipovi referencije i pažnja posvećuje određenoj, neodređenoj i generičkoj referenciji. Takođe, autorka ističe da uspešno referenciranje podrazumeva kolaborativni čin (str. 22), a da uspešna inferencija počiva na poznavanju konteksta - fizičkog okruženja govornog čina, ali i ko-teksta, odnosno jezičkog okruženja referencijalnog izraza. Važne činioce u ovom procesu takođe predstavljaju opšta i lokalna znanja o društvenom i kulturnom okruženju u kome se komunikacija odvija.

U trećem poglavlju, naslovljenom „Deiksa: Dodaj mi ono sa onoga“ autorka se bavi jezičkim fenomenom deikse, koji predstavlja jednu od osnovnih funkcija iskaza – pokazivanje ili ukazivanje na entitete, vreme i prostor koji se mogu nalaziti na manjoj ili većoj udaljenosti od govornika. Osim neposrednog uvida u kontekst, za uspešno dekodiranje poruke sa deiktičkim izrazima potrebno je da sagovornici poseduju i deljena znanja o svetu. Navedeni su brojni ilustrativni primeri, kako lični i anegdotski, tako i poznate poslovične situacije na srpskom i engleskom jeziku koje ističu značaj deiktičke informacije, pokazujući u kojoj meri nam je onemogućeno razumevanje iskaza kada deiktičku informaciju ne posedujemo. Autorka nam saopštava da se ključ odgonetanja deiktičkog iskaza nalazi u lociranju deiktičkog centra, a da su lice, vreme, mesto, diskurs i društveni status ključne koordinate za interpretaciju deiktičke informacije (str. 37). Ove ključne tačke daju nam odgovarajuće tipove deikse kojima autorka pristupa pojedinačno, i pregledno obuhvata nijansiranost i specifičnost upotrebe deiktičkih izraza koji enkodiraju ličnu, psihološku, prostornu i vremensku deiksu.

Naredno poglavlje nosi naslov „Jaka implikacija ili logička posledica: Je li mama pčelica?“. Ovde nam je predstavljen jedan zanimljiv pojam koji primarno spada u domen semantike i logike, ali je od ključnog značaja za pragmatičku analizu i tumačenje govornikovog značenja. Jaka implikacija (eng. entailment) predstavlja logičku relaciju propozicija i predstavlja svojstvo rečenica (a ne nameru govornika) da impliciraju. Ona zahteva poznavanje semantičkog sistema jezika kojim se služimo bez obzira na kontekst u kome se javlja (str. 61). Istovremeno, međutim, jake implikacije predstavljaju inferencije do kojih dolazimo na osnovu našeg znanja o značenjskim odnosima u jeziku, koje dalje postaju osnova za inferiranje govornikovog značenja, čime ovaj pojam ulazi u domen pragmatičke analize. Autorka nam jasnim primerima približava ovu tačku susreta semantike i pragmatike, objašnjavajući semantičke pojmove kao što su analitičnost, sintetičnost, paradoks, redundanca, kao i odnos jake implikacije i parafraze, i pokazuje na koji način oni doprinose razumevanju semantičkog značenja koje se prepoznaje kao komunikativna namera govornika.

Poglavlje „Presupozicija: Zнала ili ne uvek je isto“ prirodno se nadovezuje na prethodno, a tiče se još jednog pojma na dodiru logike, semantike i pragmatike – pojma presupozicije. Na tragu Stivena Levinsona, autorka u pragmatičkom ključu definiše presupozicije kao sve ono za šta govornik pretpostavlja da je istinito pre nego što izgovori iskaz, dakle prihvaćena znanja i uverenja koje govornik pretpostavlja da i sagovornik poseduje (str. 69). Tako razumemo da je ključna razlika između presupozicije i jake implikacije u tome što se prva odnosi na sposobnost govornika, a ne na svojstvo rečenica. Autorka kaže da su presupozicije jedan od „stubova pragmatičke analize“, te se dalje fokusira na pet tipova presupozicija – strukturalne, egzistencijalne, leksičke,

faktivne i kontrafaktivne – koje su određene tipom gramatičke strukture ili rečima koje u iskazima figuriraju kao „okidači presupozicija“ (str. 71). U nastavku, se fokus proširuje na problem presupozicija u diskursu, odnosno akomodacije presupozicija u zajednički korpus znanja, koja omogućava da se komunikacija odvija sa relativnom lakoćom, efikasno i učtivo (str. 83). Uspešna komunikacija se zasniva na finom tkanju pragmatičkih mehanizama i principa koji nas očekuju u narednim poglavljima.

U šestom poglavlju, koje nosi naslov „Princip kooperativnosti i implikatura: Zašto zatvaraš vrata kada kažem da mi je hladno?“, autorka nastoji da objasni kako se razgovorna komunikacija odvija neometano i onda kada je inferencija daleko manje direktna nego što je slučaj sa iskazima koji sadrže jaku implikaciju ili presupoziciju. Uvodi nas zatim u osnove Grajsove teorije konverzacione implikature, te se fokusira na princip kooperativnosti i četiri super-maksime u osnovi ovog principa (sledećim redom: maksima informativnosti, istinitosti, relevantnosti i jasnosti), koje funkcionišu kao neizrečena uputstva govorniku koja usmeravaju komunikaciju u skladu sa principom kooperativnosti. Autorka zatim primećuje da postoje situacije kada govornici skriveno krše maksime, flagrantno se oglašavaju, ili od njih otvoreno odustaju. Ovakvi postupci su takođe osnova za implikaturu i inferenciju koje, kako navodi I. Trbojević-Milošević, moramo razrešiti hvatajući se u koštac sa „maksimama u sukobu“ (eng. *clashing maxims*) (str. 94). Autorka ističe da, uvažavajući princip kooperativnosti, govornik može metajezičkim glosama – pragmatičkim ogradama i pojačivačima – da ukaže do koje mere se pridržava maksima, te ih može ograničiti ili intenzivirati. Govoreći o tipovima implikatura, autorka se fokusira na konvencionalne i nekonvencionalne ili konverzacione implikature, kao i skalarne implikature. Koncizni prikaz Grajsove teorije značenja i implikatura, I. Trbojević-Milošević završava osvrćući se na neo-grajsovske i post-grajsovske pragmatičke škole, koje su se prethodnih decenija razvijale kao kritički pristupi Grajsovom principu kooperativnosti (str. 108).

Nakon što smo razumeli složenost principa kooperativnosti i implikatura, u sedmom poglavlju, „Govorni činovi: Kako se pokoriti“ dolazimo do jednog od centralnih pojmova pragmatičke teorije. Najpre nas autorka upoznaje sa osnovnim teorijskim doprinosima filozofa Džona Ostina. Fokus je stavljen na distinkciju između performativa i konstativa, na pojam performativnih glagola i, u vezi sa njima, na razliku između eksplicitnih i implicitnih performativa. Ostajući na tragu Ostina, autorka nam pojašnjava tri međusobno povezana i istovremena čina izgovorenog iskaza, a to su lokucioni, ilokucioni i perlokucioni čin. Odgovarajući na važno pitanje – kako sagovornik prepoznaje ilokucionu silu nekog govornog čina, I. Trbojević-Milošević nam u nastavku predstavlja dva važna pojma pragmatičke analize: pokazatelje ilokucione sile (PIS) i uslove prikladnosti govornih činova. Autorka i ovde ističe važnost poznavanja uslova i konteksta u kome se govorni čin javlja, ukazujući na socio-kulturne specifičnosti govornih činova koji nekada postaju deo formulaičnog jezika (str. 127). U nastavku poglavlja navedene su dve klasifikacije govornih činova. Prva se tiče podele na direktne i indirektne, a zatim sledi Serlova klasifikacija prema funkciji koju obavljaju – na deklarativne, reprezentativne, ekspresivne, direktivne i komisivne govorne činove. Ovde autorka dodaje još jedan tip kojim Lič dopunjuje klasičnu Serlovu podelu, a to su rogativni govorni činovi. Osvrćući se na iskaze kao što su „Budite ljubazni“ ili „Don't mention it“, koji su imperativi po strukturnoj formi, ali ne i po ilokucionoj sili (str. 135),

autorka primećuje da oni predstavljaju primere pragmatikalizovane strategije učtivosti na koje često nailazimo u srpskom i engleskom jeziku. Na samom kraju, autorka govori o govornom događaju kao spletu kulturnih specifičnosti govorne zajednice, pripremajući nas za poslednje poglavlje svoje studije.

Osmo i završno poglavlje, naslovljeno „Učtivost: Ne diraj mi obraz!“ posvećeno je fenomenu učtivosti koji se nalazi u neposrednoj vezi sa društvenim i kulturnim kontekstom u kome se dešavaju govorni događaji. Ukazavši na koji način učtivost predstavlja predmet interesovanja brojnih disciplina kao što su sociologija, antropologija, sociolingvistika i etnopragmatika, I. Trbojević-Milošević se fokusira na specifičnost veoma produktivne pragmatičke analize učtivosti. Zanimljiva je pozicija ovog fenomena u odnosu na prethodno objašnjene pragmatičke mehanizme, naročito ako se razume kao implikatura učtivosti. Autorka kaže da „ako konverzaciona implikatura odražava značenje onog što nije rečeno, implikatura učtivosti upravo proizlazi iz onoga što je rečeno“ (str. 138), odnosno iz niza strategija kojima govornik pribegava kako bi ostvario harmoničan odnos sa sagovornikom, „uprkos neminovnosti da prenosimo poruke neprijatnog, ugrožavajućeg sadržaja“ (str. 143). Učtivost nije svojstvo jezičkih struktura i izraza, već strategija koje proizlaze iz trojne veze koju tvore iskaz, kontekst i odnos među sagovornicima. U tom smislu, važno je istaći da je učtivost kolaborativni čin zasnovan na principu kooperativnosti. Skladno se na ovom mestu nadovezuje jezgrovit i jasan pregled najuticajnijih teorija učtivosti, pa se autorka najpre fokusira na Princip učtivosti Robin Lejkof, a zatim na pristup lingviste Džefrija Liča. Sledi zatim Teorija obraza Braunove i Levinsona, i opis pojmovnog aparata ove teorije, kao i prikaz strategija pozitivne i negativne učtivosti. Na ovom mestu i u pravi čas za razumevanje strategija koje su u centru pragmatičke analize, autorka uvodi i objašnjava pojmove polu-formulnih izraza proceduralnog značenja (eng. EPMs) na tragu Majkla Halideja i Ričarda Votsa. U tom kontekstu autorka primećuje da srpski i engleski jezik raspolažu veoma sličnim „inventarom sredstava čije će učtivo značenje biti posledica interakcije učesnika u govornom događaju“ (str. 153), kao i šireg društveno-kulturnog konteksta koji okružuje samu interakciju. Sledi osvrt na jedan zanimljiv model koji je razvio Ričard Vots, a koji, polazeći od pojma društveno normiranog *civilnog ponašanja*, učtivost i neučtivost zajedno posmatra kao odstupanje od očekivanog ponašanja.

Ovom dragocenom studijom prof. dr Ivana Trbojević Milošević obraća se zainteresovanom studentu, ali i širem čitalačkom auditorijumu. Knjiga pleni stručnošću i erudicijom Ivane Trbojević Milošević, ali i lucidnošću i suptilnošću kojima nam autorka približava složene pragmatičke fenomene i mehanizme, obuhvatajući sve relevantne pragmatičke oblasti i teorije. Ovom zahtevnom i izazovnom poduhvatu autorka pristupa kao iskusni istraživač i talentovani narator – stoga čitanje ove knjige predstavlja zadovoljstvo i podstrek za dalje promišljanje modela pragmatičke analize poruka neizrečenog.